

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK W PRZEMYSŁU
SOCIETAS SCIENTIARUM AC LITTERARUM PREMISLIENSIS

Krzysztof WOLSKI

Osadnictwo okolic Pruchnika
w XV wieku

PRZEMYSŁ 1958

Krzysztof WOLSKI

Osadnictwo okolic Pruchnika w XV wieku

I. W s t ę p

Praca niniejsza poświęcona osadnictwu i stosunkom społeczno-gospodarczym mało znanego zakątka Ziemi Przemyskiej w XV wieku, jakkolwiek można w niej znaleźć pewne uogólnienia, ma charakter materiałowy i nie rości sobie pretensji do budowania syntez. Jest to po prostu rzut oka na pewne fakty i zjawiska historyczne, swoiste dla omawianego terenu, a których ślady odczytać można w pozostałych źródłach tak archiwalnych jak wydanych drukiem, oraz w samym terenie⁰⁾. Na obrazie rozwoju dynamiki czasowo-przestrzennej Pruchnika wraz z okolicą historia nie położyła swych najświetniejszych blasków; lecz nie brak w tych dziejach przerażającej badacza nędzy i wstrząsających tragedii najazdów i spustoszeń, które na długie lata niweczyły wysiłki osadnicze całych pokoleń. Wsie i miasteczka niejednokrotnie obracały się w perzynę, a nowe zasiedlenie starego środowiska geograficznego kształtowało nowe formy osadnicze i ustrojowe.

Także przemiany gospodarcze i społeczne miały w XV wieku daleko idące reperkusje na badanym terenie. Takie zjawiska jak koncentracja ziemi w szlacheckich i plebańskich folwarkach, będąca skutkiem układu stosunków społecznych w danym okresie dziejów, albo pańszczyźniana polityka szlachty, wywierają znamienne wpływy na stosunki osadnicze.

⁰⁾ Jako podstawa źródłowa służyło tu wydawnictwo: Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (skrót cytowany A. G. Z.), głównie tomy XIII, XVI, XVII, XVIII i XIX, oraz materiały rękopisemne zawarte w Archiwum Diecezjalnym przy Kurii Bisk. o. ł. w Przemyśle, jak również w Archiwum Leskim (w W. A. P. w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle).

W dalszych rozważaniach prowadzonych na podstawie skąpego materiału źródłowego, znajdzie się niejeden przykład wzajemnych zależności i wpływów różnorodnych faktów i zjawisk z dziedziny osadnictwa. Analiza tych faktów i zjawisk nawet na odcinku tak ograniczonym w czasie i przestrzeni jak badany teren i okres, prowadzi do zrozumienia słuszności poglądu wyrażonego przez M. Kielczewską-Zaleską, że »osiedla są wynikiem pracy człowieka i ich powstanie oraz wygląd zależą od konkretnej sytuacji gospodarczej i ustrojowej społeczeństwa, które je wznosi«. ¹⁾

Zaznaczyć trzeba, że tereny Ziemi Przemyskiej posiadają nie-liczną literaturę historyczną dla badanego okresu. Należą tu prace takich autorów jak F. Persowski, A. Gilewicz, M. Ungeheuer, P. Dąbkowski, P. Hrabyk, W. Hejnosz, K. Wolski²⁾, a dla okresu wcześniejszego M. Korduby³⁾.

Materiału porównawczego do badań nad historią osadnictwa w Ziemi Przemyskiej dostarczyć mogą liczne polskie prace z tej dziedziny ⁴⁾.

¹⁾ M. Kielczewska Zaleska, O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego. Warszawa 1956. s. 136.

²⁾ F. Persowski, Osadnictwo w dorzeczu średniego biegu Sanu. Lwów 1931. A. Gilewicz, Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372—1378. Lwów 1928., M. Ungeheuer, Stosunki kredytowe w Ziemi Przemyskiej w połowie XV wieku. Lwów 1929., P. Dąbkowski, Podział administracyjny województwa ruskiego i bełzkiego w XV wieku. Lwów 1939., P. Hrabyk, Ziemia Przemyska i Lwowska Przemyśl 1921., W. Hejnosz, Ius Ruthenicae: Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku Lwów 1928., K. Wolski, Bartnictwo i pasiecznictwo dorzecza Sanu w XV i XVI wieku. Lublin 1955.

³⁾ М. Кордуба, Західне пограниччє Галицької Держави між Карпатами та долини Сяном (записки Наукового Товариства імени Шевченка том СХХХ VIII — СХЛ, у Львові 1925).

⁴⁾ I. Albert, Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu. Lwów 1934., St. Arnold, Geografia historyczna Polski Warszawa 1951., F. Bujak, Studia nad osadnictwem Małopolski. Kraków 1905., M. Biskup, Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w. Warszawa 1956., K. Buczek, O teorii badań historyczno-osadniczych. Kwart. Hist. LXV, Warszawa 1958., M. Dobrowolska, Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej. »Wiadomości Geograficzne«. Kraków 1931., M. Dobrowolska, Osadnictwo puszczy sandomierskiej między Wisłą i Sanem. Kraków 1931., K. Dobrowolski, Najstarsze kształty wsi polskiej. Spraw. PAU, t. XXXIII, Kraków 1938., K. Dobrowolski, Najstarsze osadnictwo Podhala. Bad. z dziejów społ. i gosp., t. XX, Lwów 1935., K. Dziewoński, Geografia miast i osiedli w Polsce. Warszawa 1953., K. Dziewoński, Geografia Trzebnicy i ujazdu trzebnickiego w okresie średnio-wiecznym (problemy badawcze). Studia wczesnośredniowieczne, t. 1, Wrocław 1952.,

Dzieje Pruchnika i okolicy budziły zainteresowanie wielu osób, a niektóre z nich rozpoczynały nawet zbierać materiały do monografii tego małego podgórskiego miasteczka⁵⁾, lecz żadne z tych opracowań nie wyszło poza stadium przygotowawcze polegające na gromadzeniu materiałów. Z dawniejszych autorów X. F. Siarczyński⁶⁾, pierwszy kustosz Ossolineum, poświęcił w swym dykcjonarzu historyczno-geograficznym nieco miejsca Pruchnikowi i jego dziejom, nie zawsze jednak dając ściśle informacje. Pisze np. Siarczyński, że w Pruchniku »kościół był założony od Kościa Rozborskiego w r. 1436«, gdy tymczasem już poprzednio w roku 1418, 1 lipca, występuje Bernhard, pleban z Pruchnika, (de Prochnyk)⁷⁾, a znowu

---

J. Dylik, Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi. Łódź Tow. Nauk. Łódź 1948., J. Dylik, Analiza geograficzna położenia grodzisk. Poznań 1936., A. Fastnacht, Posady. Roczn. dziej. społ. i gosp. t. XV, Poznań 1955., K. Górski, Granice kasztelanii a mapa lasów i bagien na Pomorzu Zachodnim. Spr. PAU nr 6., R. Grodecki, Wole i Lgoty. Studia ku czci Bujaka, Lwów 1931., K. J. Hładyłowicz, Zmiany krajobrazu w Ziemi Lwowskiej od połowy XV do początku XX wieku. Lwów 1931., M. Kiełczewska, Osadnictwo wiejskie Pomorza. Poznań 1934., M. Kiełczewska-Zaleska, O powstaniu i przeobrażeniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego. Warszawa 1956., T. Lalik, Przegląd badań nad historią rozplanowania osad wiejskich w Polsce. Inst. Urban i Arch. Warszawa 1953., A. Malicki, Osadnictwo polskie w Bośni w 1938 r., Ann. U.M.C.S. Lublin 1949., F. Persowski, Osady na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim w Ziemi Lwowskiej. Lwów 1927., M. Pollakówna, Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim. Poznań 1953., K. Potkański, Pisma pośmiertne, t. I, Studia osadnicze. Kraków 1922., J. Paradowski, Osadnictwo w Ziemi Chełmińskiej w wiekach średnich. Bad. z dziej. społ. i gosp., t. 28, Lwów 1936., K. Ślaski, Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu. Przegl. Zach. 1951., K. Ślaski, Zaludnienie puszczy Polski Zachodniej w okresie do XIV w. Roczn. Dz. Społ. i Gosp. XVI Poznań 1955., W. Semkowicz, O potrzebie i metodzie badań nad krajobrazem pierwotnym. III Zjazd Hist. Pol. Poznań 1925., K. Tymieniecki, Ustrój społeczno-gospodarczy wczesnej doby piastowskiej. Spraw. PAU Kraków 1949., F. Uhorcza, Z metodyki badań nad osadnictwem. »Czasopismo Geograficzne«, Lwów 1932., J. Warężak, Osadnictwo Kasztelanii Łowickiej (1136–1846). Cz. I, Łódź. Tow. Nauk. Łódź 1952., K. Wolski, Osadnictwo dorzecza górnego Wiaru w XV wieku. Annales Un. M. C. S., t. XI. Sec. B. Lublin 1958., B. Zaborski, O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu. »Prace Komisji Etnograficznej PAU«, Kraków 1926., St. Zajączkowski, W sprawie przedmiotu i problematyki badań nad dziejami osadnictwa. Kw. Hist. Kult. Mat. 1356.

⁵⁾ Materiały do dziejów samego miasteczka Pruchnika gromadzili Ks. Wawrzyniec Motyl (zm. 1937), inż. L. Wolski, mgr J. Górski, Br. Osada, dr Mieczysław Orłowicz.

⁶⁾ X. Fr. Siarczyński. Rkp. Ossol. Nr 1829. III.

⁷⁾ A. G. Z. T. VII. str. 62 (nie wspominając już o wcześniejszych wzmiankach z r. 1399 czy 1397).

Pruchnickich h. Korczak uważa Siarczyński za »Xiążąt z Bibla w Inflanciech«⁸⁾. Pawłowski⁹⁾ i Sarna¹⁰⁾ w pracach swoich traktują Pruchnik marginesowo, zaś Baliński i Lipiński¹¹⁾ (którzy odnośnie terenów Ziemi Przemyskiej opierali się na Siarczyńskim) nie wspomnieli wcale o Pruchniku ani też o sąsiedniej Kańczudze. Daremnie szukać dokładniejszej wzmianki o Pruchniku w encyklopedii powszechnej Orgelbranda, która czerpie wiadomości u Balińskiego i Lipińskiego, lub w Słowniku Geograficznym, opierającym się na Siarczyńskim.

Dopiero prace, w których wzięto pod uwagę źródła zawarte w Aktach Grodzkich i Ziemskich Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie uchyliły nieco zasłony niepamięci pokrywającej Ziemię Przemyską. Opierając się na A. G. Z., głównie na ich tomie XIII., napisali swoje prace dr Franciszek Persowski¹²⁾ i Marian Ungeheuer¹³⁾.

Do pracy Ungeheuera, wskutek braku znajomości terenu z autopsji i pewnych niedociągnięć syntetyczno-porównawczych, zakradły się drobne omyłki, jednak praca stanowi bardzo cenny przyczynek do znajomości życia gospodarczego Ziemi Przemyskiej w połowie XV w.

Przedmiotem niniejszej rozprawki jest osadnictwo okolic Pruchnika w okresie schyłku wieków średnich, w czasie gdy już istnieją wszystkie znane później osiedla. Problem zaś ukazanie powstawania tych osad w czasie i przestrzeni, w innych niż dzisiejsze krajobrazie i warunkach, w innym układzie przestrzennym i odmiennych stosunkach społeczno-wytwórczych, ukazanie procesu wdzierania się osadników w puszcze i teren górskich lichych gleb, po uprzednim wzięciu pod uprawę lepszych ziem i równiejszych przestrzeni. Dla nizinnych i podgórskich terenów ziemi przemyskiej koniec XV wieku, to zakończenie procesu powstawania nowych osad,

8) Pruchniccy byli krewnymi Bybelskich h. Korczak z przydomkiem Skoruta; jednak ani Bybelscy ani Pruchniccy nigdy tytułu kniaziowskiego nie używali, w XV w. jedna z Bybelskich Jarochna, wdowa po Chotku Jaćmirskim (w r. 1437) zaślubiła ks. Iwana Nieświeckiego, i mieszkała wraz z mężem w Przedzielnicy (A. G. Z. XIII. 1489, 1878, 1913, 3271 itd.).

9) Fr. Pawłowski: *Premislia sacra, sive series et gesta episcoporum r. l. Premisliensium*. Cracovie 1869.

10) W. Sarna — *Episkopat Przemyski o. l. Przemyśl* 1902.

11) Baliński i Lipiński: *Starożytna Polska*. Warszawa 1842.

12) F. Persowski: *Osadnictwo w dorzeczu średniego biegu Sanu*. Studia z hist. społ. i gosp. Lwów 1931.

13) M. Ungeheuer: *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*. Lwów 1929.

to czas wielkich przemian gospodarczych — to okres przejścia z gospodarki czynszowej do folwarczno-pańszczyźnianej. Przemiany te widać wyraźnie na przykładzie terenu pruchnickiego.

Pruchnickie obejmuje teren dawnej włości pruchnickiej. Początkowo, »w epoce staroruskiej włość, jako »wołost« tutaj jak i wogóle w ziemiach Rurykowiczów, przedstawiała mniejszą czy większą terytorialną dzielnicę polityczną, na jakie się rozpadały księstwa posesobne«¹⁴⁾. Tworząc liczne drobne późniejsze polskie »districtus«¹⁵⁾ jak np. chwilowo rzeszowski, przeworski, jarosławski, leżajski a nawet tyczyński¹⁶⁾ i pruchnicki¹⁷⁾, później włości przemieniły się w klucze dóbr prywatnych. Włość, »districtus« pruchnicka obejmowała mniej więcej te wsie i te tereny, które do niedawna zajmowała gmina pruchnicka, tworząc całość administracyjną. Z konieczności i tylko dla uzupełnienia obrazu osadnictwa wypadnie omówić tereny sąsiednich gmin, oraz pogranicznych powiatów przeworskiego i przemyskiego.

Pruchnik leży na progu pogórza w pasmie wzgórz przemysko-rzeszowskich¹⁸⁾. Gliny lessowe zajmują tereny na płn.-wsch. od linii Tuligłowy - Pruchnik - Rozbórz Okrągły - Rzeplin-Rączyna - Łopuszka-Siedlecza - Sietesz Górna - Albigowa, tworząc miejscami bardzo grubą powłokę. Część położoną na pld.-zach. od tej linii zalegają gliny i iły karpackie. Nachylenie stoków nie jest aż tak silne, by utrudniało uprawę, a okolice Przeworska mają nachylenie całkiem łagodne.

¹⁴⁾ A. Jabłonowski: Źródła dziejowe T. XVIII. cz. II. str. 82.

¹⁵⁾ por. Przemysław Dąbkowski: Podział administracyjny woj. ruskiego w XV wieku. Lwów 1939.

¹⁶⁾ A. G. Z. T. VIII. str. 73: «In Premislia 2. IV. 1424» — Janusz biskup przemyski ustępuje kapitule dziesięciny w okręgu Tyczyna i wymienia inne okręgi, z których dziesięciny dawniej już kapitule przysługują »villis et districtibus infrascriptis puta Rzeschow, Landishutte Przeworsko, Iaroslaw et Prochnik nostre Premisliensis diocesis...» Również A. G. Z. T. VIII str. 90. 22. IV. 1430 w tej samej sprawie »...in districtibus Rzeschow Lanczuth, Jaroslaw... in Prochnyky, Przeworski et in civitate Premisliensi...«

¹⁷⁾ por. Przemysław Dąbkowski: Ziemia Sanocka w XV stuleciu, cz. II. Lwów 1931 (powiat dynowski i tyczyński)

¹⁸⁾ I. Albert: Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu. Pr. Geogr. Lwów 1934. str. 3. «Karpaty osiagają w dorzeczu Sanu największą szerokość i tu wyginają się one silnie ku północy wzdłuż linii Dobromil-Przemysł-Kańczuga-Rzeszów-Dębica, którą w przybliżeniu można przyjąć za linię graniczną między obszarem sfałdowanym a niesfałdowanym». Jest to strefa antyklin eoceńsko-kredowych, poprzedzielanych synklinami eoceńsko-oligocześskimi i szereg rozległych antyklin kredowych poprzedzielanych synklinami eoceńsko-oligocześskimi.

Rzeki: Mleczka¹⁹⁾ Rzeplin, Jodłówka (Mleczka), odznaczają się niskim stanem wody, jednak wiosenne i letnie powodzie mogą być groźne dla osadnictwa, to też kieruje się ono na brzegi wyższe. W XV wieku uderza wielka ilość stawów i sadzawek po wsiach; ich przeciętna liczba wynosi po dwie na każdą wieś. Zakładanie stawów w XIV i XV wieku było ułatwione wskutek bagnistości dolin w tym okresie; bagnistość terenu jest przyczyną faktu, iż najstarsze drogi biegną wysoczyznami, np. Pruchnik - Dubiecko, Pruchnik-Tyniowice, Pruchnik-Przemysł przez Rokietnicę, czy Pruchnik-Kańczuga.

Odwieczną dążność człowieka do osiedlania się w pobliżu wód powodowała charakterystyczne nurty osadnicze idące w górę wzdłuż dolin rzecznych, obserwowano dla Podhala (Dobrowolski, Potkański); dla ziemi przemyskiej na badanym przez nas terenie nie będzie to jednak »conditio sine qua non«, gdyż osadnictwo wszędzie szło od Sanu na jego odcinku równoleżnikowym często w poprzek pasm górskich, dochodząc do nich tylko dolinami rzek i potoków (np. Hadle 1378)²⁰⁾. Odnośnie Pruchnika o dolinie otwartej od wschodu i płn. wschodu, prawdopodobnym jest, że osada Tuliczów stanowiła czoło zasiedlenia doliny Mleczki przed wiekiem XIV, gdyż wsie leżące wyżej Pruchnika powstają w wieku XIV i XV.

Lasy w XV wieku zalegały znacznie większe przestrzenie niż obecnie; do każdej wsi należały jeszcze lasy lub drobne gaje (Bystrowice, Hawłowice, Rozbórz). Skład tych lasów był mieszany, podobnie jak jeszcze i dziś, posiadał jako dominujące gatunki: jodłę, buk, grab, brzozę, osikę, dąb. Obecność lip umożliwiała prowadzenie bartnictwa jako pierwotnej formy eksploatacji lasów, zaś buki i dęby pozwalały na jesienne wypasy świń (żery) na bukwi i żołądziach.

Prawa używalności leśnej większych lasów posiadały często nawet wsie względnie odległe. Do lasów pruchnicko-węgierskich jeżdżą w XV w. po drzewo chłopci z Rudolowic, Bystrowic i Więc-

¹⁹⁾ Każdą rzeczkę nazywają tu Mleczka; jak tłumaczą mieszkańcy z powodu znacznych ilości mielących młynów wodnych, które porusza. Słownik geogr. zna dwie Mleczki pd. wschodnią, wypływającą w lasach Woli Węgierskiej i Zachodnią, której źródła leżą powyżej Kańczugi w lasach Jawornika Polskiego i Hadel Szklarskich łączące się pod Urzejowicami. Mleczka wpada do Wisłoka na północ od Przeworska w Gniewczynie.

²⁰⁾ Wieś Hadle, (Szklarskie) lokowana na prawie wołoskim przez Władysława Opolczyka w 1.1377/78. A. G. Z. VII. s. 22. Hadle Szklarskie zasiedlone zostają z Bachorza, od strony Kańczugi prąd osadniczy idzie wzdłuż w górę Mleczki aż po Hadle (Kańczudzkie).

kowic, poddani innym panów (Mzurowskich), a użytkowanie sąsiedniej puszczy na wierzchowinach rzeczki Rokietnicy, na opał, budulec i wypasy trzody mieli zatwierdzone w r. 1361 mieszkańcy Dąbkowic i Boratyna²¹⁾ w czasie gdy bory nad Rokietnicą dotykały jeszcze prawie granic tych wsi. Wspólne użytkowanie lasów powodowało częste spory.

II. Osadnictwo

Trudno dokładnie oznaczyć miejsca i tereny objęte i wykorzystane przez człowieka w czasach prehistorycznych, z powodu prawie zupełnego braku materiału archeologicznego w tej okolicy. Z dwu znanych miejscowości²²⁾, jedna, osada w Rzeplinie leżała na stromym wzgórzu nad rzeczką, położona była obronnie i posiadała żyzne lessowe zaplecze, a druga, gródek Wały na wzgórzu w lesie między Rokietnicą a Wolą Węgierską, spełniała zapewne rolę ogniwa w łańcuchu gródków obronnych prostujących może kolano Sanu pod Przemyślem, lub będących już drugą linią obronną Sanu.

Pruchnickie leży na szlaku handlowym, wiodącym od Wisły (pod Sandomierzem) przez Jarosław w kierunku przełęczy dukielskiej; dzięki temu spotkać można w terenie importy rzymskie z II. wieku w postaci naczyń z terra sigillata, odkopanego w Częstkowicach³⁾, oraz licznych okazów monet rzymskich, srebrnych i brązowych.

Czasy wczesnego średniowiecza i doba przedpiastowska z dorzeczu Sanu, doczekały się pewnego wyjaśnienia w pracach J. Widajewicza²⁴⁾, który w tych stronach umieszcza plemię Przemyślan. W oparciu o powyższe wywody musi się przyjąć, że ziemie te musiały być względnie ludne, a liczne wsie i mniejsze osady puszczańskie, nie tylko luźne okresowe siedziby leśnych mieszkańców,

---

²¹⁾ Kod. Dypl. Małop. III. s. 145–146. Potwierdz. Kazimierza Wielkiego dla Matfieja Koldofowicza z 28 czerwca 1361 w Jarosławiu — »licenciam habere debent in silua nostra dicta, Rokitnicza ligna excidenti et ad domum ducendi et pecora sua ibidem pascendi»...

²²⁾ K. Wolski: Osada i cmentarzysko we wsi Rzeplin w powiecie jarosławskim — Z Otchłani Wieków, Nr 1/1952. str. 28.

²³⁾ Wiadomości Archeologiczne T. XIV. tab. XVII.

²⁴⁾ por. J. Widajewicz: Państwo Wiślan. Kraków 1947. Początki Polski. Wrocław 1948 r.

myśliwych rybaków, bartników, pasterzy²⁵⁾, czy innych eksploata-
torów borów, wypełniały teren dosyć gęsto.

W ciągu wieków XI do XIII. ziemie te zmieniały stale wład-
ców i były narażone na politykę kolonizacyjną książąt ruskich; ci zaś
miejscową ludność uprowadzali na wschód, a sprowadzali stamtąd
ruską lub koczowniczą, która się szybko ruszczyła.²⁶⁾ Zresztą
w okresie walk z Połowcami napływa masowo w dorzecze Sanu
i górnego Dniestru ludność ruska, uciekająca w te bezpieczne strony
przed najazdami koczowników.

Jednak w okolicy Pruchnika nie pozostały po osadnictwie ko-
czowników tak widoczne ślady w toponomatyce jak w pobliżu Prze-
myśla. Wsie Torki i Berendejowice²⁷⁾ noszą nazwy szcze-
pów połowieckich. A więc ich pierwotnymi mieszkańcami byli Tor-
kowie i Berendejowie, osadzani tam jako jeńcy wojenni. Podobnie
nazwy osad Chotyńce²⁸⁾ i Chotyń²⁹⁾ mają ścisły związek z ko-
czownikami.³⁰⁾ Tylko Czudowice koło Pruchnika, w swej nazwie
kryją obce »cudze« pochodzenie pierwotnych mieszkańców osady.
Nie jest wykluczone, że pochodzenie to może być ugro-fińskie,
wszak staroruska nazwa Finów brzmi »Czud«. W pierwszej połowie
XV wieku, Czudowice były wcale ludną wsią i nic nie wskazywało
na to, aby miały być świeżo lokowane. Obcy element osadniczy znaj-
dował się też zapewne we wsi Węgierka, a w każdym razie
w jej części południowej zwanej Uherską Wolą, lecz tę nazwę
można łączyć z osadnictwem z końca XIV wieku, gdyż to sugerują

²⁵⁾ por. moje uwagi w pracy; K. Wolski: Osadnictwo dorzecza górnego
Wiaru w XV wieku. *Annales U. M. C. S. sec. B. t. XI.* Lublin 1958.

²⁶⁾ F. Bujak: *Studia historyczne i społeczne.* Lwów 1924. str. 63. por. nazwy
wsi w powiecie przemyskim; Torki i Berendowice (dawna Berendejowice) (od
nazw. plemion).

²⁷⁾ Berendejowice nazwa z XV w. (A. G. Z. XIII, 6604 z 1467 r. »Beren-
deyowicze») A. G. Z. XVIII, 1360, 1362 z 1480 r. — »Berendeovicze, Berendiouicze,
Berendovycze«. Dziś Berendowice pow. Przemyśl.

por. Elżbieta Dąbrowska, »O ostatnich falach koczowników tureckich w Eu-
ropie«. *Z. O. W.*, r. 1957, z. 3, s. 132.

²⁸⁾ Chotyńce, (»Chotynycze«) nazwa z XV i XVI w. (A. G. Z. XIII, 5970 —
»Chothnicze», A. G. Z. XVIII, 2653 »Chothynyecz»; 3188, 3189, 3190 »Chotynycze«).
Dziś wieś Chotyniec pow. Radymno.

²⁹⁾ Chotyń nazwa miejscowa koło Rybotycz w pow. Przemyśl. W XV, XVI
i XVII w. niewielka osada. por. nazwę wsi Choceń pow. Lesko.

³⁰⁾ Nazwy tego typu prof. Janow wywodził od turkmeńskiej nazwy dla
strażnicy. (W. Schramm. *Ludowe obrzędy weselne we wsiach doliny Hoczewki
i Tarnawki ziemi sanockiej.* Wrocław 1958. s. 19).

nam przekazy źródłowe. Analiza osadnictwa starszego napotyka na większe trudności.

Tereny między Sanem a Wisłokiem miała zalegać w średnio-wieczu, do końca XIII w. puszcza graniczna międzyplemienna, może jednak nie tak wielka jak sądzi W. Styś³¹⁾ na podstawie studiów przeprowadzonych w okręgu Łańcuta, leżącego bliżej puszczy sandomierskiej, (przy czym studiowana wieś Husów leży na ziemiach gorszych, branych później pod uprawę). Wątpliwym się też wydaje, aby żyzne i bogate okolice, położone niedaleko Przemyśla, stolicy władzy i czasowo księcia, leżały pustką. Nie można jednak negować rezultatów zniszczeń najazdów tatarskich w XIII w. i walk polsko-węgiersko-ruskich, dewastujących spokojnie sadyby i powodujących, między innymi licznymi skutkami, ponowną inwazję lasu na ziemię poprzednio uprawiane rolniczo. Toteż w XIV wieku chłonność osadnicza tych ziem jest duża, zaś specjalnie terenów położonych bliżej Wisłoka, gdzie powstaje wiele nowych wsi prawa niemieckiego, ulicówek. Nasuwa się tutaj pytanie, czy to nowe lokacje czy też przemiany ustroju prawnego starych osad, lub może zwięźlejsza organizacja puszczańskich sadyb? Zbyt szybkie uznanie wszystkich powstałych wtedy wsi za osady lokowane na surowym korzeniu mogłoby być nadzwyczaj ryzykowne, gdyż wątpliwym się wydaje, żeby można było wierzyć wszystkim retorycznym zwrotom dokumentów lokacyjnych³²⁾. Odtworzenie zaś pierwotnego krajobrazu³³⁾ napotyka dziś na poważne trudności, a ciężiej bez mała jest oznaczyć dawny kształt osady niż szatę leśną. Częste zawieruchy wojenne, zmiatające za jednym zamachem całe osiedla, wtórne lokacje, odnowienia, wtórne »Wole« dają taki obraz, że trudno w nim doszukać się pewnego śladu osadnictwa już nie tylko średniowiecznego, ale nawet późniejszego. I tak np. między Łańcutem a Kańczugą śladów starego kształtu wsi kupowej lub owalnicy (okolnicy) ledwie dopatrzeć się można w Ostrowie i Gaci.

Z. Wojciechowski uważa, że »jeden z kształtów osadniczych wsi tzw. okolnice, stoi w związku z najdawniejszym osadnictwem grodziskowym«³⁴⁾. W dorzeczu Mleczyki występują jedynie dwie

³¹⁾ W. Styś: Drogi postępu gospodarczego wsi. Wrocław 1947. str. 21.

³²⁾ por. dok. lok. Husowa i wsi podłańcuckich.

³³⁾ por. K. Ślaski: Zaludnienie puszczy Polski zachodniej w okresie do XIV w. Roczn. Dz. Sp. i Gosp. t. XVI. Poznań 1955.

³⁴⁾ Z. Wojciechowski: Państwo Polskie w wiekach średnich. Poznań 1948. str. 7. Również K. Potkański mówi o starym słowiańskim typie wioski okrągłej (K. Potkański: Pisma pośmiertne. Kraków 1922. t. I. str. 188).

owalnice, Rozbórz Okrągły pod Pruchnikiem i Urzejowice pod Przeworskiem (a poniekąd i Tyniowice pod Pruchnikiem). Obie na żyznych ziemiach lessowych, obydwie (Rozbórz i Urzejowice) z układem niwowym ról, charakterystycznym dla osady leśnej, obydwie otoczone bagnami i moczarami, obydwie bez możliwości dogodnego dalszego rozwoju przestrzennego. Podobnie jak wszystkie okolnice w ziemi przemyskiej, będące skupiskami niewielkiej ilości zagród, nie rozrosły się znacznie i później na swym terenie, lecz ekspansja ich szła na teren sąsiedni, tworząc długie ulicówki. Tak więc Urzejowice utworzyły Żurawiczki Długie³⁵⁾, a Rozbórz Okrągły zwany też dlatego Starym³⁶⁾ dał początek Rozborzowi Długiemu znanemu w XV w. pod nazwą Woli Rozborskiej,³⁷⁾ a w XVI w. Rozborza Nowego. Rozwój przestrzenny i rozwój zaludnienia wsi Rozbórz Okrągły przedstawiają zjawisko, potwierdzające pogląd wyrażony przez K. Dobrowolskiego, który pisze: »Uderzającą cechą wsi niwowym na Podhalu są niewielkie ich rozmiary terytorialne w związku z czym, liczba mieszkańców w poszczególnych wsiach nie dochodzi do 1000 głów«. ³⁸⁾

Im bliżej Przemyśla, tym owalnic jest więcej, tak np.: Tapin, Batycze, Duńkowiczki, Kaszyce, Zamojsce, Trójczyce.

Ale i »ulicówka nie jest bynajmniej dopiero rezultatem osadnictwa na prawie niemieckim. To ostatnie odziedziczyło ulicówkę z okresu poprzedniego, zmieniając tylko tzw. szachownicę pól na regularny ich układ«. ³⁹⁾ Przykładem takiej starej ulicówki może być Siennów, który był starą wsią stanową (służebną) osadzoną na prawie ruskim w puszczy, mającą dostarczać do grodu lub innej czasowej siedziby księcia (Przeworsk, Jarosław?) danin w sianie. ⁴⁰⁾

³⁵⁾ A. G. Z. XIII, 5353 str. 431.

A. G. Z. XIII, 2579 z 22 lutego 1445 r. — Wzmiankowane sołectwo »in Zurowicze alias in [Rotundo] Ocranlle...« — W XV w. Urzejowice nosiły też nazwę Zurowic Okrągłych.

³⁶⁾ Rozborz Antiqua — A. Jabłonowski: Źródła dziejowe T. XVIII cz. I. s. 19

³⁷⁾ A. G. Z. XIII, 278 z 4 maja 1449 r.

³⁸⁾ K. Dobrowolski: Najstarsze osadnictwo Podhala. Lwów 1935. str. 48
W dorzeczu Mleczyki takie wsie jak Rozbórz Okrągły (Stary) i Tyniowice nigdy nie doszły do tak dużej liczby mieszkańców, a w najlepszym wypadku w pierwszej połowie XIX w. nie przekroczyły 500 głów.

³⁹⁾ Z. Wojciechowski: Państwo Polskie w wiekach średnich. Poznań 1948. s. 7.

⁴⁰⁾ por. K. Potkański: Pisma pośmiertne str. 246.

Stąd nazwa wsi.⁴¹⁾ Siano pochodziło z łąk zwanych Łęg, »omnia prata ...ad villam dictam Syennow ipsius partem sicut limites sunt sipati usque ad fluvium Mlecza«,⁴²⁾ które stanowiły enklawę między terenami wsi Krzeczowice, Łapajówka i Roźniatów. Siennów mógł być pierwotnie osadą jednodworczą, a potem się rozrósł. Na dawność osady wskazuje obecność cerkwi w XV wieku, »que est superius ville Syennow et cum agris, qui spectant ad dictam ecclesiam Rutinicaem«⁴³⁾, zniszczonej na początku XVI w. prawdopodobnie podczas wojen wołoskich lub najazdów tatarskich, »pop desertus« w r. 1515⁴⁴⁾. W roku 1589 już cerkiew w Siennowie nie istnieje⁴⁵⁾, pozostaje jedynie kościół założony w XIV w.⁴⁶⁾.

Te owalnice z niwowym układem jak i rzędówki i ulicówki z układem łąkowo-leśnym są starsze w Pruchnickim od rozrzuconych wsi przysiółkowych, które to typy wsi kończą okres zakładania osiedli w tych stronach w XV wieku.

Wsie w Pruchnickim nie posiadają przywilejów lokacyjnych podobnie jak nie posiadają dokumentów erekcyjnych cerkwie⁴⁷⁾ i kościół. Kościół w Pruchniku, pochodzący z drugiej połowy XIV wieku nie ma zachowanego dokumentu erekcyjnego, a najstarsze wzmianki o istnieniu tego kościoła: pochodzą z lat: 1397, 1399 i 1418, gdy występuje jako świadek pleban z Pruchnika Bernhard⁴⁸⁾.

⁴¹⁾ X. F. Siarczyński; Rkp. Ossol. Nr 1829 III. — mylnie wywodzi nazwę Siennów: »Siennów w cyrkule Rzeszowskim od Sieńka czyli Szymona ma nazwisko«. W takim razie powinno by brzmieć Sieńków, a nie Siennów (od dani siennej przyp. aut.) Dzierżawczy przyrostek nazwy — ów nie wyklucza, iż Siennów jest osadą służebną, gdyż np. tak wyraźna nazwa wsi służebnej jak Łowce występuje w XIV w. również jako Łowców. (A. G. Z. III. str. 44. Clemente de Łowczów (r. 1368). Dawna nazwa brzmiała nawet Siennowo) A. G. Z. XIII.; 39, z. 3. III. 1436. — Senco de Sennowo A. G. Z., V. str. 164 z 30. VII. 1448.

⁴²⁾ A. G. Z. XIII. 3959.

⁴³⁾ A. G. Z., XIII. 3959 z 4 maja 1449 roku.

⁴⁴⁾ A. Jabłonowski: Źródła dziejowe, T. XVIII. cz. I. s. 134.

⁴⁵⁾ Ibid.

⁴⁶⁾ Ks. W. Sarna: Episkopat przemyski obrz. łac. Przemyśl 1902.

⁴⁷⁾ Cerkiew w Pruchniku erygowano bardzo późno, bo dopiero w pierwszej połowie XVII w. (r. 1611, 8 kwietnia, w Pruchniku, Jan Świętosławski ref. kor. i Piotr Broniewski, pozwalają wybudować na zakupionym gruncie cerkiew i utrzymywać duchownego. Kat. Dok. Bibl. Ossolineum — opr. Fastnacht s. 155. Nr 446). Jest to dowodem polskiego charakteru ludności Pruchnika przed początkami XVII w.

⁴⁸⁾ A. G. Z., VII. s. 62. Arch. Diec. Przemyśl Rkp. Nr 1388 s. 60.

Niemal z tego samego okresu pochodzą erekcje kościołów w Rokietnicy (r. 1400),⁴⁹⁾ Rudolowicach (r. 1393),⁵⁰⁾ Urzejowicach (r. 1411),⁵¹⁾ nieco późniejsza w Zarzeczu (r. 1430),⁵²⁾ Manasterzu (o zaginionej dacie erekcji)⁵³⁾, Pantalowicach (r. 1397)⁵⁴⁾ Siennowie (r. 1390)⁵⁵⁾, Kosienicach (r. 1399)⁵⁶⁾ w Kaszycach jako filia Pantalowic oraz w Krzywczy (r. 1398)⁵⁷⁾. Znacznie od nich wcześniejsza musiała być erekcja parafii rz.-kat. i kościoła w Kańczudze, choć brak dokumentu erekcyjnego. Odnowicielem fundacji po napadzie wołoskim w r. 1498 był Mikołaj Pilecki⁵⁸⁾ wojewoda bełzki w r. 1523.

Podobnie jak erekcje parafii łacińskich obserwować można powstawanie nowych cerkwi, w Kramarzówce, Hawłowicach, Tyńniowicach czy Rozborzu Długim⁵⁹⁾.

Powstawanie jednych i drugich łączyło się ściśle z nasileniem akcji osadniczych w danym czasie, w określonych miejscowościach. Kościoły fundowano dla osadników przybyłych z zachodu, cerkwie dla ludności przybywającej z ruskich wsi lub nawet zza Karpat.

Istnienie dużych kompleksów leśnych wzdłuż grzbietu pasma górskiego przemysko-rzeszowskiego spowodowane było ubóstwem gleby i znacznym nachyleniem stoków, powodującym trudności uprawy, a nie brakiem ludności do zasiedlania pustych terenów; na brak ludności nigdy ani Ziemia Przemyska ani Sanocka skarżyć się nie mogły, gdyż były to najludniejsze ziemie województwa ruskiego. Wdzieranie się w lasy kończy się na ogół w XV wieku, gdy powstają najmłodsze w tych stronach wsie: Wola Węgierska (południowa część Węgierki) w 1404 r.⁶⁰⁾ lokowana przez Mzurow-

⁴⁹⁾ Arch. Diec. Przemyśl, Rkp. Nr 1512 s. 297 wiz. bpa. Sierakowskiego 1744 r.

⁵⁰⁾ Arch. Diec. Przemyśl, Rkp. Nr 1550 s. 5 Rudolowice – Liber privilegiorum (1712 r.)

⁵¹⁾ Arch. Diec. Przemyśl, Rkp. Nr 1959 s. 10, 36.

⁵²⁾ Arch. Diec. Przemyśl, Rkp. Nr 1961 s. 174. Zarzecze. (Fund. Henryka Ramsza).

⁵³⁾ Schematismus... rit. lat. Premisliensis 1897 s. 173.

⁵⁴⁾ Arch. Diec. Przemyśl, Rkp. Nr 1388 s. 60. Pantalowice.

⁵⁵⁾ Schematismus... s. 177.

⁵⁶⁾ Ibidem s. 165, fundacja Konrada z Münsterbergu.

⁵⁷⁾ Rkp. Ossolineum Nr 4920/III.

⁵⁸⁾ Arch. Diec. Przemyśl, Rkp. Nr 941, s. 47. Kańczuga (kopie z r. 1772).

⁵⁹⁾ Arch. Gł. Akt. Dawnych – Arch. Skarbu Koronnego I. 17.

⁶⁰⁾ A. G. Z., XIII, 7190, 25 listopada 1437 «quia tu locasti villam in fluvio. Zubrza-Hucherska Wolya». Nazwa ta obejmowała w pierwszej połowie XV w. górną część (stronę południową) obecnej wsi Węgierka.

skiego i w połowie XV w.⁶¹⁾, Kramarzówka⁶²⁾, położona na zachód od starej wsi Prosnów. Dzisiejsza wieś Wola Węgierska, najpóźniej lokowana, umową z r. 1461 miała zastrzeżone miejsce. Aleksander Pruchnicki, podstoli przemyski, mógł zakładać wieś nad rzeczką Zubrza od strony Prosnowa (Kramarzówki) a synowie Piotra Pruchnickiego kasztelana przemyskiego, mogli osadzać kmieci w dolinie potoku bliższego Tuligłowom⁶³⁾. Wszędzie w okolicy porządkuje się i »wykańcza« osiadłości wiejskie.

W roku 1439⁶⁴⁾ występował spór między braćmi Mikołajem i Janem z Pantalowic a Janem z Łopuszki, któremu bracia wyraźnie zarzucali »volens in eodem loco silve de novo villam erigere alias Nazarambanye wszy (na wyrąbanie wsi)«. Odnosi się ta notatka do lasu w górnej części Pantalowic leżącego na wschód od Łopuszki, w którym to lesie chciał Jan Łopuski lokować nową wieś. Do założenia tej nowej wsi jednak nie doszło.

W aktach Grodzkich i Ziemiach z XV w. znajdują się jeszcze wzmianki o lokowaniu dwu wsi w Pruchnickim, a mianowicie Świebodnej i Skokowej (Jodłówka vel in Skokowa). »Item hec villa Skokowa potest se locare tam longe et late et remote usque ad limites vel granicies domini Stanislai heredis de Dubyeczsco...⁶⁵⁾ nie jest to nowa lokacja, lecz tylko sadowienie kmieci »na wolach« na nowych łąkach leśnych. Skokowa leżała pod lasem, stanowiąc górną część dzisiejszej wsi Jodłówka; dzierżawcza forma nazwy może nawet nasuwać przypuszczenie, że pierwotna nazwa brzmiała Skokowa Wola⁶⁶⁾. M. Ungeheuer⁶⁷⁾ mylnie łączył nazwę Skokowej ze Skopowem, leżącym już w ziemi sanockiej, na północny wschód od Babic, a na południowy zachód od Kramarzówki, Skopów już w wieku XV występuje pod swą obecną nazwą. Skokowa zaś wy-

⁶¹⁾ A. G. Z., XVII, 402 z 18 czerwca 1470. A. G. Z., XVIII, 301 z 28 kwietnia 1472 r. Wieś Kramarzówka mogła mieć wtedy 7 lub 8 łąnów.

⁶²⁾ Kramarzówka w części zachodniej jest osadą nowszą. Dawna wieś Prosnów, leżała w części wschodniej obecnej wsi poniżej i na południe od dawnego dworu. Wieś ta już w XVII w. występowała pod nazwą Dolnej Kramarzówki («Prosnow sive Kramarzówka Dolna» — Arch. Diec. Przem. Rkp. 1413 s. 55 rok 1634).

⁶³⁾ A. G. Z., XIII, 4684 z 27 stycznia 1461 r.

⁶⁴⁾ A. G. Z., XIII, 1000 z 7 maja 1439.

⁶⁵⁾ A. G. Z., XIII, 5623 z 23 maja 1465.

⁶⁶⁾ Dziś ani w tradycji miejscowej, ani w żadnej nazwie, ani w mapach katastralnych śladu ze Skokowej nie pozostało.

⁶⁷⁾ M. Ungeheuer: Stosunki kredytowe w Ziemi Przemyskiej w połowie XV w. Lwów 1929. s. 266.

mieniana jest w źródłach zawsze łącznie z Jodłówką i Świebodną⁶⁸⁾; Jodłówką nazywała się w XV i XVI wieku jedynie dolna część dzisiejszej Jodłówki, gdyż tam znajdowały się wspomniane w aktach cerkiew i młyn.

Podobnie jak w Skokowej, osadzeni byli kmiecie na nowinach w Świebodnej, w części wsi graniczącej z Wola Rzeplińską, a zwanej później Wola Świebodzką⁶⁹⁾. »Item dicta villa Swebodna non debet se locare alias sadowicz remotis nisi ad viam, que tendit ad silvam in Hołolasz«. Hołolas była to nazwa górnej części wsi późniejszego Huciska Nienadowskiego u podnóża Góry Mechowej, podczas gdy część dolna zwała się Skowierzowa⁷⁰⁾.

Wieś Świebodna do drugiej połowy XIX wieku położona była wśród lasów — nazwa wsi Swoboda, Słoboda (ruska) wskazywała by na prawdopodobne powstanie wsi jeszcze w pierwszej połowie XIV w. Nasuwa się jeszcze inna możliwość pochodzenia nazwy Świebodna. Nazwa ta może brać swój początek od zawołania Gryfitów-Swoboda. Sołtys w Świebodnej w XV w. Paweł, zarazem posiadacz sołectwa w Łopuszce Wielkiej⁷¹⁾ był herbu Gryf, zawołania Swoboda. Być może, a wydaje się to nawet bardzo prawdopodobne, że tą właśnie drogą powstała nazwa Świebodnej, gdyż swobód, słobód, w dorzeczu Sanu na oznaczenie »wól« zupełnie brak. Wieś ta jednak posiadała bardzo znaczny odsetek ludności ruskiej⁷²⁾ spowodowany bliskim dawniej położeniem cerkwi w Jodłówce.

⁶⁸⁾ A. G. Z., XIII, 6844 z 30 sierpnia 1468 r.; A. Jabłonowski — Źródła dziejowe T. XVIII, lata 1508, 1515, 1589.

⁶⁹⁾ A. G. Z., XIII, 5623 z 23 maja 1465 r.

⁷⁰⁾ A. G. Z., XI, 3442 z kwietnia 1458.

⁷¹⁾ A. G. Z., XIII, 2257. z 4. XI. 1444 i A. G. Z., XIII, 2367.

⁷²⁾ Bardzo ciekawy jest stosunek mieszkańców okolicznych wsi, położonych na lepszych glebach, do mieszkańców Świebodnej, których nazywają Hucianami. Hucian — to ubogi, wiecznie głodny mieszkaniec górskich wsi, noszący na przednowku opalki, miotły, stołki, kaciuby, łopaty, łyżki itp. wyroby drewniane lub wyplatane oraz jagody leśne do bogatszych wsi nizinnych, na sprzedaż lub wymianę. »Hucian« oznacza także złodzieja, wyjście za mąż na Świebodnę, za »Huciana« jest uważane za »despekt«, upokorzenie, a taksamo wzięcie żony »Hucianki«. Dlatego też mieszkańcy Świebodnej zawierają związki małżeńskie prawie wyłącznie w sąsiednich wsiach górskich, co sprzyja zachowaniu się reliktyw antropologicznych i etnicznych. W Pruchnickim, gdzie strój ludowy zniknął już przed pierwszą wojną światową, obecnie jedynie jeszcze w Świebodnej spotkać można u starszych gospodarzy lniane kapoty tzw. »kieretje«.

Sąsiednia wieś Rzeplin występuje parokrotnie w ciągu XV wieku, od 1437 r., stanowiąc ostatecznie własność rodziny Pruchnickich⁷³⁾.

Wieś Wola Rzeplińska, leżąca i dziś jeszcze wśród lasu, w XV wieku występuje — jak pisze Persowski⁷⁴⁾ pod nazwą Turaczyn, lub Wola Turaczyn.

Wydaje się jednak, że nazwa wsi Turaczyn lub Wola Turaczyn odnosi się do części południowo-zachodniej Zagórza, w której leżał niegdyś dwór i folwark.

Wieś Turaczyn, o którą toczono w r. 1445 spory⁷⁵⁾ ostatecznie utrzymała się przy Konicpolskich posiadaczach Rączyny, od których w r. 1471⁷⁶⁾ przeszła w posiadanie Kmitów i w r. 1484 stanowiła już pod nazwą Zagórza («Praedium Zagórze»)⁷⁷⁾ integralną część dóbr Rączyny.

Istnieją inne jeszcze przesłanki, na których można opierać twierdzenie, iż Turaczyn to późniejsza część wsi Zagórze, mianowicie w roku 1531⁷⁸⁾ występuje w lasach zagórskich nazwa rzeczki Turzy Potok. Rzeczka ta wypływa z lasów i pod dawnym dworem w Zagórze wpada do Mleczki. Ta zbieżność terenowa nazw, zdaje się jeszcze upewniać przypuszczenie, iż Turaczyn z pierwszej połowy XV wieku to część Zagórza.

Pretensje wzajemne dziedziców Łopuszki, Pantalowic i dzierżawców Rączyny o użytki leśne z niepodzielonych lasów⁷⁹⁾ dotyczyły całości borów prawie od Mechowej Góry aż po Mleczkę pod Hadlami i Manasterzem. W roku 1438 były to jeszcze królewszczyzny. Bory te graniczyły z Ziemią Sanocką zaś Turaczyn leżał w Ziemi Przemyskiej i w r. 1445, jako Wola Turaczyn miał wraz z wsiami Rączyną, Pantalowicami, Łopuszką i Zagórzem («Zagórze») prawa użytkowania pobliskich lasów⁸⁰⁾.

⁷³⁾ A. G. Z., XIII. 188, 193, 1828, 1969, 1970, 4299, 7152.

⁷⁴⁾ por. F. Persowski — Osadnictwo w dorzeczu średniego Sanu. Lwów 1931.

⁷⁵⁾ A. G. Z., XIII, 2459 z 1445 r.

⁷⁶⁾ A. G. Z., XIX, 34 z 19 marca 1471 r.

⁷⁷⁾ A. G. Z. XVI., 1648 z 17 sierpnia 1484 r.

⁷⁸⁾ A. G. Z., XIX, 3048 z 27 czerwca 1531 r. Turzy potok płynący z lasów do wsi Zagórza i wpadający tam do Mleczki, zwany też Jaworniczkiem (Jawornyczek«).

⁷⁹⁾ N. p. A. G. Z., XIII, 905 z 24 marca 1438 r.

⁸⁰⁾ A. G. Z., XIII, 2459 z 1445 r.

Po Woli Turaczyn z pierwszej połowy XV w. pozostało jedynie sołectwo w r. 1468 wzmiankowane jako należące do Zagórza⁸¹⁾, które w najbliższych latach zostało skupione i zamienione na folwark⁸²⁾.

Można przytoczyć jeszcze inny dowód na to, że Turaczyn z połowy XV wieku nie da się identyfikować z Wola Rzeplińska. Mianowicie wsie Rzeplin, Wola Rzeplińska, Świebodna i Jodłówka wchodziły w skład dużej parafii rzym. kat. w Pruchniku. Dobra zaś Szerszeniów (Pantalowice i Łopuszka) oraz dzierżawy Koniecpolskich (Rączyna i Zagórze) znajdowały się w obrębie parafii rzym. kat. w Pantalowicach. Nigdzie zaś w aktach nie ma pozostałości sporów między plebanami z Pantalowic i z Pruchnika o dziesięciny lub meszne z Turaczyna. Również do Turaczyna w XV wieku nie zgłaszali żadnych pretensji Pruchniccy lub Rozborscy — nie mógł więc on leżeć u granich ich dóbr a tym samym nie mogła być Turaczynem obecna osada Wola Rzeplińska.

Wobec powyższych stwierdzeń przyjąć się musi, że Wola Rzeplińska, późniejszy przysiółek wsi Rzeplina, w XV wieku jeszcze nie istniała.

Wieś Rączyna, jedyna królewszczyna w Pruchnickim, dzierżona przez kanclerza Jana Koniecpolskiego, w XV w. nosiła obok dzisiejszej nazwy Rączyna, także nazwę Rączyna Wola »Ranczina-wolya«⁸³⁾ Nazwa to odimienna — Wola Rączego. Przypuszczać można, że nazwa Wola odnosi się głównie do górnej, zachodniej części wsi Rączyna, położonej pod lasem, podobnie jak inne Wole, — Węgierki, Świebodnej, Jodłówki (Skokowa), które powstawały później od właściwej wsi, na leśnych karczunkach »in crude radice«. Wole te lub też na innych terenach Lgoty (ruskie Swobody) oznaczały czasowe zwolnienie (wolnizna) osadników od czynszów i robocizn na rzecz pana wsi i często kościoła. Grodecki pisze iż »wole zakładano najczęściej jako samoistne wsie gminy, nie zaś jako przysiółki innych osad jak to pojmował dawniej T. Wojciechowski i Fr. Piekosiński«⁸⁴⁾.

W Pruchnickim jest inaczej: na sześć Wol, dwie tylko są samodzielnyimi wsiami, a mianowicie Wola Węgierska i Wola Roz-

⁸¹⁾ A. G. Z., XIII, 7087 z 15 września 1468 r. «Randczina et Zagórze cum Advocato in terra Przemisl».

⁸²⁾ A. G. Z., XVI, 1648 z 17 sierpnia 1484 r.

⁸³⁾ A. G. Z., XIII, 905 z 24 marca 1438 r.

⁸⁴⁾ R. Grodecki: Wole i Lgoty. Studia z hist. społ. gosp. Lwów 1931. s. 47.

borska czyli obecny Rozbórz Długi, reszta występuje jako przysiółki wsi macierzystych. Wole te położone są na krańcach okręgu, którego centrem jest Pruchnik.

Wieś Rozbórz znajduje się już w najstarszych źródłach z XIV w.,⁸⁵⁾ sam kształt Rozborza Okrągłego, zwanego w XVI w. Starym, owalnica, jak również niwowy układ ról i obecność cerkwi dowodzą dawności osady. Rozbórz Długi⁸⁶⁾ jest późniejszą kolonią Rozborza Okrągłego; posiadał dwa folwarki, z których jeden był prawdopodobnie pozostałością gospodarstwa sołtysa, wykupionego przez pana feudalnego zapewne przed rokiem 1437.

Rozbórz Długi w wieku XVI występuje pod nazwą Nowego Rozborza. Część jego zachodnia, w której do końca XIX w. przetrwała nazwa »Wola Rozborska«, w podziale dóbr z r. 1558 przyłączona została do Rozborza Okrągłego-Starego⁸⁷⁾.

Niewielka wieś Chorzów wraz ze źródłami rzeki Tuliczów została odstąpiona w r. 1438⁸⁸⁾ przez Jana z Rozborza bratu Piotrowi Pruchnickiemu, który następnie wykupił w r. 1445 sołectwo od Mikołaja Tłuczymosta⁸⁹⁾ za 30 grzywien.

Chorzów posiadał sołectwo, a więc był lokowany na prawie niemieckim⁹⁰⁾ podobnie jak najbliższa wieś Tuliczów czyli dzisiejsza Węgierka; »kmethonibus, quos evocaverat de villa Thuliczów de iure ipsius Theutunicali«⁹¹⁾. Tuliczów-Węgierka i Wola Węgierska leżąca bardziej na południu nad potokiem Zubrza, zwanym też Tuliczów — to tereny sporne między Mzurowskim z Tuligłów a Piotrem Pruchnickim⁹²⁾. W roku 1434 występował spór⁹³⁾ o lokowanie przez Jana Mzurowskiego, sędziego przemyskiego, wsi Woli Węgierskiej wymienionej jako »Hucherskawolya« i »Mangyerskawolya dictam in fluvio Zubrza«; Mzurowski zeznał, że wieś tę lokował

⁸⁵⁾ A. G. Z., III, s. 17. VI. 1356. »Sluneczkonc de Rozbora«.

⁸⁶⁾ A. G. Z., XIX, 278 z r. 1485. Rozborska Wola.

⁸⁷⁾ Woj. Arch. Państw. Rzeszów. — Arch. Leskie Nr 105. Rozgraniczenie dóbr Anny z Pruchnickich Janowej Pieniążkowej i Elżbiety z Rozborskich Stanisławowej Derszniakowej.

⁸⁸⁾ A. G. Z., XIII, 959 i 969 z 26. V. 1438.

⁸⁹⁾ A. G. Z., XIII, 2415 z 18. I. 1445.

⁹⁰⁾ por. K. Tymieniecki: Prawo czy gospodarstwo. Roczniki Dziej. Społ. i Gosp. T. VIII, Poznań 1946.

⁹¹⁾ A. G. Z., XIII, 2994 z 7. I. 1446.

⁹²⁾ A. G. Z., XIII, 7316 z 26. XI. 1446 i 2565 z 1446. (Południowa część Węgierki).

⁹³⁾ A. G. Z., XIII, 7190 z 1434 r.

trzydzieści lat temu czyli w roku 1404, niestety bez oznaczenia na jakim prawie, niemieckim czy też wołoskim. Wsie Wola Węgierska, Prosnów i Kramarzówka, położone na najlichszych w okręgu glebach, w terenie górzystym, mają najtrudniejszą do określenia genezę. Jedynie tylko Prosnów pochodzić się zdaje z XIV wieku, choć został zasiedlony prawdopodobnie pod koniec tego stulecia.

Pokryte puszcza ziemię pasma pogórza przemysko-rzeszowskiego, w XIV wieku mogły stanowić i zapewne stanowiły tereny leśnego wypasu trzód wędrownych pasterzy wołoskich.

Istnienie pewnych nazw terenowych np, »Koszary« wiążących się z leśno-pasterską hodowlą bydła, występowanie cerkwi, sąsiedztwo Skopowa, wsi prawa wołoskiego, o dziedzicznym popostwie i rozrzuconym, nie zwartym osadnictwie, mogłoby nasuwać podejrzenie, że wieś Kramarzówka, była też osadą prawa wołoskiego. Jednak wzmiankowane w XV wieku łany, a nie dworzyszczka, każą zachować daleko idącą ostrożność w stwierdzeniu tezy o wołoskim charakterze tej wsi. Nie występują też nigdzie w źródłach wzmianki o kniaziu, czyli sołtysie wsi prawa wołoskiego z Kramarzówki lub Prosnowa. Być może, że w drugiej ćwierci wieku piętnastego, nie było już sołtysa (kniazia) w Prosnowie, i dlatego źródła milczą o tym wiejskim urzędniku - przedsiębiorcy.

Również o pochodzeniu wsi Woli Węgierskiej noszącej do dziś tę nazwę, można mówić jako o osadzie mającej pewny związek z osadnictwem na prawie wołoskim. Wprawdzie na to wyraźnych bezpośrednich dowodów nie ma, lecz sama nazwa, każe nasuwać związek z ludnością, z gór lub z za gór (nie węgierską a wołoską), a rozrzucone rozmieszczenie zagród pozostaje w żywym związku z pasterstwem leśnym.

Analogiczne warunki środowiska geograficznego, porośnięte lasem góry, jak w okolicach Rybotycz i Birczy, też skłaniają do przychylenia się do tezy o pierwotnym lokowaniu Prosnowa, Woli Węgierskiej i Kramarzówki na prawie wołoskim.

Uwagi te odnośnie wsi Woli Węgierskiej, dotyczyć mogą tylko południowej części dawnej wsi Woli Węgierskiej, to jest osady noszącej obecnie tę nazwę a w drugiej połowie XV wieku zwanej Zubrza i Trzemeszna. O części południowej Węgierki (w XV wieku noszącej nazwę Wola Węgierska), wiadomo, że w roku 1450 została przeniesiona z prawa polskiego na niemieckie, a więc początkowo była lokowaną na prawie polskim.

Wola Węgierska występowała także pod nazwą »Wola Tuliczowska«⁹⁴⁾. Tuliczowem zwała się północna część dzisiejszej Węgierki, położona przy błoniach, ciągnących się w kierunku Pruchnika pod figurą św. Krzyża »que propulsio iacet infra ruppelam S. Crucis usque ad finem equitando ad villam Tuliczów ...Item in Tuliczów duas piscinas molendium ...et tabernam et in villa Vangherka tres kmenthones«⁸⁵⁾ w Tuliczowie znajdowały się dwa stawy, młyn i karczma, Węgierka – to południowa a raczej środkowa część obecnej wsi tej nazwy. Bliżej Pruchnika, na południowym brzegu Mleczki leżał Tuliczówek z pastwiskami i młynem,⁹⁶⁾ pola tej wsi ciągnęły się w stronę lasu.

Do ludnych i doskonale zagospodarowanych wsi w połowie XV w. należała Łopuszka Wielka, sprzedana w r. 1445 za 1000 grzywien⁹⁷⁾ sąsiedni Manasterz miał mniejszą wartość 300 grzywien w r. 1448⁹⁸⁾ a więc zapewne liczył mniej poddanych i nie posiadał późniejszego przysiółka Nieważki i Rzek oraz zapewne części zachodniej, zwanej później Wolą Manasterską.

Jak ludną i doskonale zagospodarowaną w tym czasie musiała być Rokietnica, daje dowód to, że gorsza i biedniejsza Wola Rokietnicka została w r. 1444 sprzedana za 1000 grzywien⁹⁹⁾. Roźwieńca w tym czasie była znacznie mniejszą od Woli Rokietnickiej, gdyż jej wartość zastawna wynosiła w r. 1444 około 500 grzywien¹⁰⁰⁾. Dużą musiała być też wieś Wola Krzywiecka, skoro jej część w roku 1449 przedstawiała wartość 700 grzywien¹⁰¹⁾. Oczywiście, że często następowały zmiany wartości, a po zawieruchach wojennych nawet miasteczka nie były w cenie, bo przedstawiały jedynie popioły i gruzy.

Podsumowując powyższe uwagi, można dać przegląd osadnictwa okolic Pruchnika w postaci tabeli:

⁹⁴⁾ A. G. Z., XIII, 2565 z 1464 r.

⁹⁵⁾ A. G. Z., XIII, 6840 z 30 sierpnia 1468 r.

⁹⁶⁾ A. G. Z., XIII, 1465 z 2 stycznia 1441 r.

⁹⁷⁾ A. G. Z., XIII, 2574 z 24 stycznia 1445 r. Łopuszka Mała, też była widocznie niezłe zagospodarowana i zasiedlona skoro, w tym samym czasie została sprzedana za 550 grzywien (A. G. Z., XIII, 3853 z 5 grudnia 1448 r.).

⁹⁸⁾ A. G. Z., XIII, 7346 z 27 listopada 1448 r.

⁹⁹⁾ A. G. Z., XIII, 2230 z 25 maja 1444 r.

¹⁰⁰⁾ A. G. Z., XIII, 2325 z 10 sierpnia 1444 r. (zastaw połowy wsi z karczmą i młynem za 220 grzywien).

¹⁰¹⁾ A. G. Z., XIII, 4444 z 18 marca 1449 r.

Osadnictwo okolic Pruchnika

Stare osady istniejące w połowie XIV w.	Osady powstałe w drugiej połowie XIV w.	Osady założone na przełomie XIV i XV w.	Osady powstałe w pierwszej połowie XV w.	Osady powstałe w drugiej połowie XV w. (lub później)
Rozbórz Stary (Okrągły)	Bucharzów (?)	Rozbórz Nowy (Długi)	Kramarzówka	Zubrza Trzemeszna (Wola Węgierska)
Czudowice	(Mała Łopuszka)	— Wola Rozborska	Wola Swiebodzka	Łapajówka
Hawłowice	Bóbrka(?)	— Skokowa (górną część Jodłówki)	Wola Roźwienicka	(w XV w. być może już przysiółek Żurawiczek Małych)
Cząstkowice	Jankowice	— Swiebodna	Turaczyn	Wola Rzeplińska
Pełnatycze	Prosnów	— Rączyna Wola (Rączyna)	(Część Zagórza) ^g	Skopów
Zarzecze	Hadle	— Zagórze		
Roźniatów	Łopuszka Wielka	— Chorzów		
Siennów	Kisielów (?)	— Wola Węgierska (południowa część Węgierski)		
Pantalowice	Pruchnik	— Wola Rokietnic-ka		
Kańczuga	wraz z Przedmieściami (przeorganizowanie)			
Zuklin				
Rzeplin				
Bystrowice				
Rokietnica				
Tuligłowy				
Czelatycze				
Boratyn				
Rudołowice				

Trzeba zaznaczyć, że nie wszystkie miejscowości można z zupełną pewnością umieścić w którejś z rubryk. W wypadkach budzących wątpliwości, umieszczono znaki zapytania za nazwą wsi. Jednak na podstawie analizy źródeł, powyższe określenie powstania tych osad, ma największe prawdopodobieństwo,

III. Miasteczko Pruchnik

Na zachód od Tuliczowa i Tuliczówka rozłożyło się miasteczko Pruchnik z zamkiem lub może umocnionym, otoczonym wałami i fosami obronnym dworem, w którym znajdował się skarbiec, »camnata in fortalicio Prochnyk«¹⁰²⁾. Przy zamku istniał folwark pod miastem był jeden młyn, a na Przedmieściu drugi¹⁰³⁾ »duo molendina... que iacet ante civitatem Prochnik«. Przedmieście w r. 1449 posiadało dwadzieścia łanów lub więcej, »suburbio... circa Prochnik in viginti laneos bene possessionatos«, dobrze obsadzonych¹⁰⁴⁾.

Pruchnik miał dwa przedmieścia, dolne i górne. Były to właściwie wsie o pełnym nadziale rolnym kmieci, a swe nazwy zawdzięczały sąsiedztwu z miasteczkiem. Uwag J. Bardacha, o pół miejskim charakterze przedmieść w drugiej połowie XIV w.¹⁰⁵⁾ nie da się zastosować do małego miasta, jakim był w XIV i XV wieku Pruchnik. Stosunki takie mogły istnieć nawet w sąsiedniej Kańczudze, choć i tego dla braku danych z XV wieku, stanowczo twierdzić nie można, jednak ludność północno-zachodniego przedmieścia w Kańczudze mogła się trudnić zajęciami miejskimi (rzemiosło) lub raczej oddawać czynnościom usługowym (przewóz towarów). Przedmieścia Dolne i Górne stanowiły silne ekonomicznie jednostki gospodarcze; podobnie dosyć poważnie, jako miasteczko, przedstawiał się w XV w. Pruchnik.

Czasu powstania miasteczka Pruchnika nie można dokładnie określić, w wiek XV wchodzi ono jako oppidum, zaś w połowie wieku posiadało dwa duże przedmieścia i było siedzibą możnego rodu

¹⁰²⁾ A. G. Z., XIII, 4444 z 19 marca 1460 r. — Piotr Pruchnicki, kasztelan przemyski, posiadał dwa zamki — « fortalitium Prochnyk et apud Prochnyk ». W latach siedemdziesiątych XV w. w zamku pruchnickim rezydował Rafał Pruchnicki, podsędek przemyski, a w Zamku »u Pruchnika«, w Węgierce, Mikołaj Pruchnicki, biskup kamieniecki (1469—1479).

¹⁰³⁾ A. G. Z., XIII, 617 z 28 października 1449 r.

¹⁰⁴⁾ A. G. Z., XIII, 4101 z 2 października 1449 r.

¹⁰⁵⁾ J. Bardach, Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku. Warszawa 1957, s. 408.